

Анда ИМАНГУЛИЈЕВА

ӘРӘБ ЖАЗЫЧЫСЫНЫҢ ӘСӘРЛӘРИНДӘ КАПИТАЛИЗМ ДУНЈАСЫНЫҢ ИФШАСЫ

XIX әсрдиң соңларында Ливан Османлы империясынын төркибине дахил олан башга әрәб дәвләтләри кими кериде галмыш, аграр бир өлкә иди, сәнајеси аз инкишаф етмишиди, итгисадијәти һәмчә феодал мунасибәтләри һөкм сүрүрдә, тичарәти өз малијә системин харичи капиталдан асылы иди.

Бу дәврәдә өлкәдә јетишмәкдә олан милли буржуазиянын нумажәндәләри вәтени түрк ағалығындан хилас етмәк уғрунда мүбаризәдә бүтүн әрәбләри бирләшдирмәк, милли сәнајени, мәдәнијәти инкишаф етдирмәк вә мүстәгил буржуа дәвләти јаратмағ арзусу илә јашајырдылар; Бејрутда вә Ливанның бә’зи башга шәһәрләриндә кизли тәшкилатлар, чәмјјәтләр јарадылдылар. Бу чәмјјәтләрин үзвләри әсас фикирләрини маарифчилик инкишафына верирдиләр. Дүздүр, Әбдүләһидин (1876—1909) ағалық етдији вә Ливан тарихиндә «зүли дәврү» адланан вахтларда өлкәнин милли инкишафы ләһкишиди. Ләкин бууунла бәлә, гејд етмәк ләһкишиди ки, бу дәвр тамамилә дурғунлуғ дәврү дејилди.

Көһнә феодал мунасибәтләри тәдричлә арадан галдыр, Јени капиталист мунасибәтләри јаранырды. Бәлә бир оланма хуәсузилә идеоложи сәһәдә өзүнү көстәрир, өлкәдә мүтәрәгги милли-бур-

жуа дунјакөрүшү тәшәккул ташырды. Өлкәдә баш верән һадисәләр мөтбуағини инкишафы вә күнүн тәләбине даһа чох чаба верән публицистиканың емәлә көлмәси үчүн јарарлы зәмин һазырлардыр.

Өлкәдәки чанланманың, дирчәлишин баш вермесинә төкан верән биринчи амил дахилдәки ичтимаи-сифәс вәзијәт иди. Бууунла Јанашы бу дәврәдә Франса, Инкилтәрә вә Америкадан Ливана, Суријәдә ахышан миссионерләри дә фәалијәтинин, онларын ачдылары тәһсил очақларынын да тә’сир аз олманмышдыр.

Бу итгисади вә мәдәни јүксәлиш иләри әрәб өлкәләриндә «Дирчәлиш» дәврү адланыр; бу дәвр әдәби вә ичтимаи һөјәтдә чанланма; маарифчилик вә мүсолман реформасиясынын инкишафы дәврү иди. Дүздүр, миссионерларын фәалијәти илк нөвбәдә капиталист дәвләтләринә өз мөвгеләрини Шәрғдә даһа дә мөһкәмләтмәкә имкан верди. Ләкин бу дәвләтләрин мәдәни вә итгисади инкишафы илә танышлығ Шәрғ өлкәләриндә дә ирәлијә доғру һәрәкәтә һавәс олатды.

Ливанда Европаның тә’сир башга әрәб өлкәләринә исибәтән даһа күчүк иди. Бу чәһәтдән, хуәсузилә, Франсаының тә’сирини гејд етмәк ләһкишиди. Франса

документ Ливанда өзүнү «хејрихә» көстәрмәк үчүн даһа чох мөктәбләр ачыр, хәстәханалар тикдирир, өлкәдә дүхтәлиф сәһәләр үзрә мүтәхәссисләр көндөрирди. Ливанлы зиялилар да Франса мәдәнијәтинә вә әдәбијәтигә мейл көстөрирдиләр. Бир чохлары Франсыз дилини әрәб дилиндән даһа мүһиммәл билир, Франсаының тарихини, әдәбијәтигәни, ичтәсәһәтигәни әрәб әдәбијәтигәндән, тарихиндән даһа чох һәмийидин галы, гејдәр режими дәврүндә ливанлы зиялилар Франсаја бир «зәһадлығ мөш’әли», «нүмунәви иһсан чәмјјәти» кими бахырдылар. Онлар маһшүр Франсыз маарифчиләринин идеалларына гитбә едирдиләр.

Франсыз миссионер мөктәбинин јетиндирмәси олан Әмин әр-Рејһани Ливанда Франсаының о заманкы нүфузундан бәлә јазмышдыр: «Ливан мөктәбләри јардылар: Франсызалар дунјаның әң бөјүк милләтидир, бу милләт әң нәчәбәли, әң дәвләтли, әң габатчыл милләтдир. Франса мәдәнијәтин гүтбә, көзәлиңк вә шығ мәркәзидир». Рејһани иһтәһәзә илә Франсыз милләтинә өз гүрүгүнүн өлән вә парлағ ләләкәләрини бүтүн Ливан әразисинә сәпәләмиш товуз гүшүна бонзәдирди. Ләкин гејд етмәк ләһкишиди ки, Франсызаларын Ливана колонишин әсил маһијәтинин баша дүшән Рејһани өзү дә Франсыз мәдәнијәтинә гитбә едирди.

XIX әсрдиң соңу, XX әсрдиң әввәлләриндә әрәб әдәби-мәдәни јүксәлишинин әң көрһөмли нумажәндәләриндән Шејх Насиф әл-Јазычынын, Әһмәд Фарис әш-Шидяғын, Бутрус әл-Бустанинин, Әдиб Исһағын, әл-Кавакибинин, Ибраһим әл-Јазычынын, Фәрәһ Антунын, Шејх Әһмәд Риданын вә бир сыра башгаларынын адларыны чөкмәк олар. Бу маарифчиләр өз Јарадычылығларыны деспотизмә, әтәләт вә керилијә гаршы мүбаризәдә јөнәлтмишидиләр. Онлар әрәбләри бирләшмәкә, елмә вә техники билкәләр јуәһимәкә чәғырырдылар. Әрәб маарифчиләри чалышырдылар ки, милли Шәрғ мәдәнијәтинин күнүн мүасир тәләбләри сәвәјјәсинә галдырсынлар, әсрләрдән бәри Јаранмыш әдәбијәт вә ичтәсәһәт нүмунәләрини, әрәб дилинин бүтүн ичтәсәһәтләрини горулуғ сахласынлар.

Јарадычылығы әсәсэн XX әсрә аид олан көрһөмли әрәб јазычысы Әмин әр-Рејһани (1876—1940) иһсә бу габатчыл маарифчәврәвләрин әң’әнәләрини даһам етдирмиш, ону мүасир дәврүн тәләбләринә уғуулаштырмаға чалышмышдыр. Яни дунјаның, Шәрғдә Гәрбин бирликдә јетиндирмәси олан Әмин әр-Рејһанини әрәб Шәрғи илә Гәрб өлкәләри арасында алағә Јарадан «бирләшдирич һәмәзә» адлардырдылар. О, Гәрбә Шәрғин руһанијәтиндән, онун гәдим мәдәнијәт вә тарихиндән данышыр, Шәрғи иһсә Гәрб

өлкәләринин елми һәдәдләри вә тәрағгисә илә таныш едирди.

Рејһани әрәб өлкәләринә Гәрб дунјасынын әддә етдији јениликләри көтөрмәк, Гәрби иһсә Шәрғ фәлсәфәси, ше’ријәти, әдәт вә әң’әнәләри илә таныш етмәк вәзифәсини өлдәсинә көтүрмүшүдү. О, һәмвәтәһләрини чох шеји европалылардан өјрәнмәкә чәғырырды. Ләкин бууунла бәлә Рејһани көрһөмли мүтәфәкчиләри, гәдим вә көзәл мәдәнијәти, әдәбијәти олан бөјүк әрәб халғаны көр-көрәнә Гәрби тәғлид етмәкдән һәмишә јайындырмаға чалышмышдыр. О, Шәрғдә Гәрб тәрәғгисинин чарчысы, Гәрбдә иһсә Шәрғ мәдәнијәтинин тәблиғатчысы кими шәһәрләшмишдир.

Рејһани һәлә кичик јашларындан вәтәни тәрә едиб, АБШ-ә кетәни вә өнүрүнү чох һиссәсини бурада јашамышдыр. О, тәғчә АБШ-да мисәһәт салыб галманшы, Европа вә Америка гит’әләринин бир чох өлкәләринин көзмишдир.

Дунјаның мүхтәлиф кушәләриндә олмуш, узун мүддәт әң’әби өлкәдә јашамыш Рејһани һәр јердә халғ күтләсинин ағыр күзәрәминин шаһиди олур вә дәрк едир ки, капиталист өлкәләриндә халғ јохсуллуғдан, диләнчәликдән әзәб чөкдији һалда, бир өнүч варлы иһсә түһмәз вәр-дәвләт сәһибидир, артығ иһсәрчәһлиғ едир.

Харичи мүһачирәтдә јашадыгы иләрә Рејһани үчүн һәдәр кетмир, О, тәрәгги етмиш Европа вә Америка өлкәләриндә јашан халғларын һөјәти илә таныш олур, капитализм дунјасынын бүтүн Јараларының көрүр, миллионларда чалағтын вәһишәсинә иһтирәкәләрини шаһиди олур. Капитализм дунјасы тәзәдләрини көсики тәғлидән вә иһфасыны биз онун очеркәләриндә, һәкәјәләриндә, мәнзүм ше’рләриндә һәм повестәләриндә көрүрүк.

Америкада фәһлә сифинин өз һугуғлары уғрунда мүбаризәсинин шаһиди олмасы, 1789-чу ил Франсыз ингилабынын тарихин дәриндән билмәси, XVII әсрдә Инкилтәрәдә баш верән ингилабынын тарихи илә танышлығ вә һәһәјәт, әрәб өлкәләриндә һөкм сүрән һәрч-мәрчәли, өзбашыналды, хурафат вә чәһәләт Рејһанинин ичтимаи керүшүнүн формализмәсинә тә’сир едир, мүбаризә өзминин мөһкәмләндирди.

Америка һөјәт тәрзини иһфәсә едән «Нју-Йорк» адлы илк мөғәлгәсини Рејһани 1910-чу илдә Нју-Йоркда чәп етдирмишдир. Мөғәләдә муоллиф Нју-Йорку буз үрәкли әһәби бир махлуға бәһзәдәрәк јазыр: «Сәнин дәмир бәтнин сөнүсүдүр, тахта дилшәрини гурдлар зәдәләмишдир. Мис әһлиндә пасы јашыб кифи вәр, сәнин мәрмәр агзын соғуғ бир козалиңкә доһмушдүр. Сәнин оғуллары бәдбәхтдирләр, сәнә сәчдә едиләр дә бәдбәхтдирләр. Сән өзүн дә бәдбәхт-сэн. Вағларда, әлвәһкә евләриндә, банкларда вә килсәләрдә сәнин сәсиндә јал-

ныма ғымылдан чыкылтасы ешидиляр. Со-
ни анбарларында торпагы бүтүн не-
матлары, сейфлеринде дө-дө-чаванарат,
сардарларнда төрөгини бүтүн мөчүзө-
лөрү бар... Соңи дахмаларында нсе ди-
лечилчи, жохсуллуғ ва ештиҗач һөкм сү-
рүр».

Нју-Йоркда Реҗһани чоҗ дөзүмдө бир
шарангдө, гаралығ ва солуғ ивразимдө,
Һәмшиша мадди ештиҗач ичәрисиндө ја-
шадырды. Ғышда онун ивразимы су иле
долурду. Реҗһани җашадығы ивразимдөн
суду ведәр иле җыгыб атгарды. Бу иши
о, та һалдан дүшүб гүвөсисини итгирөнө
кимни давам етдирмөзи олуурду. Бу да-
рысгал ивразимдө Реҗһани солуғдан тиг-
реҗир, жохсуллуғдан, ачыңдан өзидөт чө-
кирди.

Дикәр мүһачир һөмтөйлөрү ва мил-
лонларла жохсул америкалы кимни мадди
сыхынты чөһөн, дам лагеҗлик ва чө-
тишлекләрдө гаршылашан Реҗһани Нју-
Йорк ивфрөт едир. Ону һагсызлығлар ва
әдәләтсизликләр шөһөр алдыдырдыр.
Җазычы бу тозалар шөһөринө мүраҗәт
едөрөк дейр: «Еҗ башы бәлалы Нју-
Йорк, горху ва икаранчылығ сәси бир
күн сәни хоруз башыңдан әввөл Јухудан
оҗадаҗадыр. Бу сәс сәнә дөҗөчөк: һагт
доллардан даһа садиғдир».

«Нју-Йорк дамлара алтында» сәрлов-
һали мағаләсиндө Реҗһани охучуларла
билдирич ки, әкәр тәғиз, аҗ дашлардан
тикилмиш евләрдө бир оуҗа адам ив-
нат, хошбөхтлик, боллуғ ичәрисиндө ја-
шаырса, ғаләһиләри «һөр күн он саат-
ларла јерин алтында, һавасыз ва шығыс
шахталарда ишлаңдыҗан соира, ах-
шам һисли, солуғ комалара ғаҗдырлар.
Бу дамларын алтында һөр күн «сөба-
ларда Јанан көмүрлө бирликдө јузоллөр
ва мишләрлө боҗуқлорини ва ушағларын
ғәлби дө төрһичлө Јаныр». Реҗһани оху-
чуларыны Нју-Йорк дамларының үзө-
риндө учалан бачалардан ичәри бахма-
га дө вәт едир. Бу бачаларын алтында
дөрд, бөдбөхтлик ва инсан изтирабы
һөкм сүрүр. Мүәллиф бөлә итгичлөҗ кә-
лир ки, бәрәбәрсизлик, әдәләтсизлик
үзәриндә гурулуш чөмиҗәтлө һөкмөн
ичтимаң дөјишлик етмөк ләзымдыр.
О, дейр: «Узвирини жохсуллуғна
асәсләһан ичтимаң чөмиҗәтлө елө Јарар-
сыз, чүрүмүш чөмиҗәтдир ки, онун ив-
ләһата ва җахшылашмаға ештиҗачы вар-
дыр».

Реҗһани ичтимаң бәрәбәрсизликләри
доғуран әсәс сөбәлләри аҗдылашдыр-
маға чалышыр. Јазычы буржуа дүңҗа-
сының маһиҗәтини, әсәсынә елми су-
ротда ивәл едө билмәсә дә, баша дүшүр
ки, төрәтти етмиш капиталист өлкәле-
риндө, о чүмлөдөн Америкада сәһәҗә
инкишаф етдиччө, халгын истисмари да-
һа да артыр. Реҗһани Америка буржуа-
зыҗасының мәдә етдич «демократизм»
деспотик һакимиҗәтини ән-ғоллар, ән иҗ-
рич ва Јарамыз формаларына охшадыр.

Реҗһани буржуа чөмиҗәтинин бүтүн
гүсүрларыны әмәк иле капитал арасын-

да олан антоганизмдө көрүр. «Капитал
листләрдө һеч ивсаф вармы?» — дейр.
Реҗһани кини вә ғәзәбдө суал едир. «Бө-
лө күндө кағтар да мәрһөмәтләрдө» ады
һекаҗәси демөк олар ки, Реҗһаниның
вердичи бу суала өзүнү чавабларды.
Һәмни һекаҗәдө әдиб бөҗүк устазында
капитализм дүңҗасының җыртчы ма-
һиҗәтини ивша ва төңид едир.

Һекаҗәдө аңла башчысының ивсаф о-
дугу бир евдө солуғдан долуб өлсө хө-
тө ушағын фаҗисы тәсвир олуур. Ко-
һөһин өлүмүндө Реҗһани бүтүн һаҗәт-
лизми иттиһам едөрөк дейр: «Милло-
нларла ушағлар кимни бу ушағ да өлдү.
Чүнки шахта саһиблоринини вә америкә-
ләрини ғәлби долумдуң, оларын ғәл-
биндө зөррә гәдәр дө олсун мәрһәмәт
ивсаф Јохдур».

Тонларла көмүр гатарларла Јукаһини
гар-җагыш алтында сахландығы һалда,
чөмиҗәт солуғдан өзидөт чөһир. Бүтүн
дүһамларын һагысына «Сагышда көмүр
Јохдур» еланы вурулушдур, гәзәтләр
дө ивә көмүрүн гүһәмәтини аиты доғар-
артдығыны билдирич хәбәрләр дәр-
өлуңмушдур.

«Шөһәрини көһарында көмүрлө долу
Јан-Јана дузулуш гатарларын уаулуғ
гу иҗирми—отуз миля чатыр. Анбарлар
да мин-мин тонларла көмүр хағалдан
кизләдилмиш, сахланыламышдыр. Ша-
һарда ивә мишләрлө аңла солуғдан олуур.
Чамаат «көмүр вер, көмүр вер»—дейр
шыгышыр. Аңаҗ шахта саһибләри вә
ширәкт өзәлөри алвәри даҗандарына
һагтында өмрләр верирләр». Әлбәттә,
олар бөлә үсулларла өз һағлары уе-
рунда мүбаризәлө ғалхмыш, тәҗәһ
е лан етмиш шахтаҗалардан, зөһмәт-
кешләрдөн иттиһам алырлар. Реҗһани
дейр: «Бу үсулла дөвләтләрләр фәһла-
ларла мүбаризә апарырлар. Саһибләр-
лар ва мөһтәкирлар өз мағсәдләрини
вә өмрләрини һаҗата кеҗиримдәсә на-
минә көрпәләри ва ушағлары бу үсул-
өлдүрүр, солуғдан ғырырлар. Бу үсул-
ла күчлү зәифи әзир».

Мүәллиф шахтада ишлаҗән фәһла-
рини ағыр вәзиҗәтини чоҗ реал ва дө-
ғун төсвир едир. Чана җыгылышы фәһ-
ләләр, евиндө олан ушағларынның ғар-
чыны долдурмағ үчүн һализ җанан чө-
рөк алмаға бөлә пул ғазана билмәҗә
аталар мөвчүд гурулуша ғаршы өз еҗ-
дәзәларыны билдирир, тәҗәһ едирләр.
Јаһин бүтүн һакимиҗәт, өлкөнин иҗа-
рә олунмасы бир оуҗа вардыларын өлнөдө
өлдүгү үчүн фәһләләр һеч бир һөһмө
вә күзәшт әддө едө билмирләр.

Реҗһани бир фәһлә әлһосини ачы тә-
ләҗи атрафында гурудуғу бу һекаҗәсидө
дө вардыларын ич үзүнү ивша едир.
АВШ һаҗат төрәжини һәдөн ибарәт ө-
дугуину ачыб көстөрүр. Бу өлкөн ив
иәтлөрәҗк Реҗһани истеһа иле дейр.
«Бу да өдәләтти вә бәрәбарлиҗини кү-
бәртсәрәр олдугу азад вә мүстәғил ре-
публика! Бурада нө гәдәр халгдан үзү-

р чөвирон, онун һүмәҗәндәларинә ивф-
өт едөн, мәтбуаты оуңаҗ саҗан, сја-
һәт истеһа едөн, тоқобурла, риҗаҗар-
сына халгын рәббәләрәна күләң
дамлал вар! Бурада һасыба истидир
нө солуғ, жохсул ачыңдан өлүб—јоха
дөк мөсәләләри ағалары һеч дө һара-
өт етмир».

Американы җахшы таныҗан, онун ич
әһүлө җахшы бәләд олан Реҗһани һеч
дөһчө бу «сәрвәт ва төрәтти өлкөсинә»
иәшт өлмәмыш, она ғибтө етмәмишдир.
Әһәсиснә оларағ о, демишдир: «Бәли, бу
һәкәдә азадлығ инсанларла Јох, оларын
дүһамларинә көмөк едир. Республика
өмәтләрләрлә өз сәрвәтләри һесабына
алтын үзәриндө ағалығ етмөк иманы
иарадыр... Елө фикрләшмө ки, бу өлкә-
р азадлығын вә мүстәғиллиҗини колка-
һилә, өдәләт вә бәрәбарлығ дүңҗасында
иәшдирсәң! Јох! Бу күн бүтүн булар
дөһ сөзләрдир».

Америка һаҗатыны мүһаһидә едөн
Реҗһани даим өзиләндәрини, кимсәсизлә-
рини төрөҗиндөдир. О да Ч. Х. Чүһран
1883—1892), М. Нуҗаһ (доғ. 1889)
ө башға мәһчәр җазычылар кимни Јер-
ләриндө һагтын, әдәләтти, гардашы-
лың бәрғәрәр өлүнмасыны төләб едөн,
имани бу үстүңлүкләри әлдө етмөк
үчүн, хошбөхтлиҗи вә азадлығы һаҗата
дөһирәк үчүн конкрет төдбирләр вә
көһәр көстәрә билмәҗән бир җазычы
имани чыгыш едир. Бу хүсусиҗәти ХХ
сүһр иввалләриндө Јашамыш бүтүн мү-
раҗәти әрәб зиһаһыларына хас етмөк
лар.

Реҗһаниның фикрчө азадлығ вә гу-
рулуш һализ «дүҗ төрөҗдө вә һәгиги
иәшләрдә». О дейр: «Өкөр шөхсәҗ-
өт дүзәләрсө, онда чөмиҗәт дө дүзә-
рәдө тарбиҗонин әсәсынә җазычы дуз-
рәдө вә тәһизликдө көрүр. О чөмиҗ-
әтдө һализ инсан шууруну тәкмилләш-
тирмөк јолу илө ислаһ етмөк истәйр.
Реҗһани җарадычылығында бөзән ив-
ләһан мөвзулар да сәсләнәр, өз сә-
һәфәрини вә мүасирларинә ивсөбәтән
траф мүһитә даһа аҗығ вә дүшүнчәли
иәшнәбөт бәсләйр.

Мөвчүд олан вәзиҗәти дөјишдирмөк
үчүн халгы мүбаризәлө сәсләҗән Реҗһани
«көһәликдө ғалыб ағылы, тәһизини
өлмәгдәнса, һагт вә әдәләт јолунда
дөһчүн олмағы» даһа үстүн һесаб едир.
Реҗһаниның фикрчө мүбаризә милләтә
иәсанна һамам ләзым олан кимни вә
иәшдир. О һагы һәрәкәтә кәтирир, руйн
ө һа һаги гүвәлөри тәзәләйр».

Реҗһаниның бөлә үстәләр руйнда җа-
һаһыш әсәрләриндөн бири 1910-чу ил-
дө чалдан чыгымыш. «Ингилаб» ады
иәшүр шөһирдир. Бу шөһрдө Реҗһани
алтын зүлмә, истибдада гаршы олан
буржуазлығыны ивфадә едир. Ғырымзы
иҗрағ, ингилаб җағрағы алтында кәдән
мүбаризини ғәлбө чалачағына әмин
өлдүгүнү билдирир.

«Бу ингилабдыр, онун аҗағалың
оғуллары

итаәт етмәҗән әрләрә чөврилмишлар.
Онуң кишләри гүвәтләр вә мағурур-
дурлар
гадылары аслаһа бәзәҗилрлар.
Онуң патисләри вә табляғатчылары
фәсаһәтли, ғәһрәман гадылары үс-
җанкардыр.
...Ваҗ бөлә бир күндө залымларын һа-
лына!
...Һәмни күн үрәксындыранларын кү-
һаһа батмыш ғылымчы.
мәһрун олуңмушларла ғаҗарылаҗаҗ!
О дүңҗа дейл, бизим торнаға
позғуңлар әзаблы чөһәһин ачысыны
дадаҗаҗлар!
Мәзлум вә үсҗанкар аслаһларын әлип-
дән,
ваҗ о күнү залымларын һалына,
Ғырымзы җағрағы һарағ ғаләбәсин-
дөн,
ваҗ о күнү позғуңларын һалына»

Ләкин геҗд етмөк ләзымдыр ки, Реҗ-
һани иттиһабдан даһышаркөн дө чоҗ зам-
ан дағыныҗ идеалистик төсөвүрлөрини
әсири оларағ ғалыр. О, ингилаб мү-
чәрәд һалда төсөвүр едөрөк, Н. Ј.
Крачкоскинин дедиҗи кимни, ону «үмү-
миҗәтлө сәһиләләрни үмүмиҗәтлө за-
лымларла гаршы алардылары үсҗан»
алдыдырлар. Бу әғидән елө онун «Ин-
гилаб» шөһрини охуғдуга да ивсә етмәк
олур. Мәсәлан, бу шөһрдән аҗдан олу-
р ки, Реҗһани үчүн Сөзәрын ғәлби илө
франсыз буржуа ингилабы арасында вә
ја XVII әсрдә Никитләрәдә баш вермиш
буржуа ингилабы арасында һеч бир
фөрғ Јохдур.

Реҗһани Америкада Јашаҗарғән, бу
өлкәдә баш верән зөһмәткеш күтлөлөрини
өтираз чыгышларының, иттиһашларын
мүһаһидәсичи олуңмушду. Буна көрә
дө о, Американы «јени дүңҗа», «әмин-
аманлығ вә дичлик дүңҗасы» алдында-
ранларла ишәрә едөрөк дейр:

«Јени дүңҗа һаггында хәбәр—
Мөкәр олар јени дүңҗада
бүтүн залымлары вә әсәрәтчәләри
бүрүҗән
соһабаны аловуңу көрмүрләрини?
Шанларын либәсы Јанан, дөһир
тачлары әриҗән соһабаны аловуңу;
Гуллары азад едөн,
бу гара бөдбөхтләри азад едөн
соһабаны аловуңу,
Әзиләни өзәнә гаршы галдыран,
ишадларын зулумнә гаршы галдыран
соһабаны аловуңу».

«Алонланан соба» дедиҗдө, әлбөттө,
Реҗһаниның мәһз ингилаб, шурулу мү-
бариза ивәрдө тутдуғу һөкмүнү иермөк
дүзкүн өлмәз. Н. Ј. Крачкоскини бу һа-
да Јазыр: «Јени дүңҗада «күсүн залым-
лары ва әсәрәтчәләри аһаң едөн соһа-
быны алову» дедиҗдө Реҗһаниның һаҗи
иәзәрдө тутдуғуну гәги демөк чөһтиңдир.
Һализә бурасы аҗдындыр ки, бу, шаһлар
вә аҗлар әлҗини олан мүбаризәдир».

